

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

ФАРҒОНА ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

**FarDU.
ILMIY
XABARLAR-**

1995 йилдан нашр этилади
Йилда 6 марта чиқади

2-2017
АПРЕЛЬ

**НАУЧНЫЙ
ВЕСТНИК.
ФерГУ**

Издаётся с 1995 года
Выходит 6 раз в год

АДАБИЁТШУНОСЛИК

С.УСМОНОВА

“Беовульф” ва “Алпомиш” дostonларида халқпарварлик ғояларининг бадий ифодаси..... 63

ТИЛШУНОСЛИК

А.ЗИЯЕВ

Ўзбек, рус ва англиз тилларидаги сифат сўз туркумида интенсификация ва деинтенсификация ҳодисасининг намоён бўлиши..... 66

Н.ХОШИМОВА

Сўзларнинг мазмуний алоқаси тадқиқида занжирли ассоциатив тажрибанинг ўрни 69

М.ДАНИЕВА

Инглиз тилидаги сўз бирикмалари таркибий қисмларининг ўзаро муносабати..... 72

Г.ГАНИЕВА

Ҳозирги замон англиз ва ўзбек тилларида топонимларнинг лингвокогнитив асослари 76

Д.ТЕШАБОВ

Ўзбек халқ оғзаки ижодида ҳавола бўлакли эргашган қўшма гаплар..... 80

ПЕДАГОГИКА, ПСИХОЛОГИЯ

А.АСИМОВ

Бошланғич синфларда масала ечишдаги ижодий ёндашиш 83

М.ҚАҲҲОРОВА, З.ПОЗИЛЖОНОВА

Тест турлари ва уларнинг ўзига хос хусусиятлари..... 85

Ш.УСМОНОВ

Шахслараро муносабатларда толерантликнинг эмпирик таҳлили..... 88

ИЛМИЙ АХБОРОТ

М.ҲАКИМОВ, З.ХОДЖАЕВА

Модус ва диктум тушунчалари хусусида 92

Э.НАСРУЛЛАЕВ

Ўзбек халқ поэтик ижодида дostonчилик аънаналари 95

Н.ҚОЗОҚОВА

“Шум бола” қиссасининг айрим лексопрагматик хусусиятлари 97

АДАБИЙ ТАҚВИМ

С.МЎМИНОВ, Т.МЎМИНОВА

Абдулла Орипов шеърлятида муаллиф шахсияти ва лирик қаҳрамон..... 99

ҚУТЛОВ

Сўз илмининг заргари 101

Касбидан ҳурмат топган устоз..... 102

ТАҚРИЗ. БИБЛИОГРАФИЯ

Янгича шакллар таҳлили 104

Библиография 106

ХОТИРА

Камтарлик ва комиллик соҳибэди 107

УДК: 8+371.035.6

“БЕОВУЛЬФ” ВА “АЛПОМИШ” ДОСТОНЛАРИДА ХАЛҚПАРВАРЛИК ҒОЯЛАРИНИНГ БАДИИЙ ИФОДАСИ

С.Усмонова

Аннотация

Ушбу мақолада “Беовульф” ва “Алпомиш” достонларида халқпарварлик, мардлик, инсонийлик ғояларининг бадиий ифодаси тадқиқ этилган.

Аннотация

В статье исследуется художественное изображение идей патриотизма, мужественности, человечности в поэмах “Беовульф” и “Алпамыш”.

Annotation

This article analyses the literary ideas of patriotism, manhood and humanity in poems “Beowulf” and “Alpamish”.

Таянч сўз ва иборалар: халқпарварлик, адабиёт тарихи, қаҳрамонлик эпоси, Англо-Саксон, образ, эпик анъана.

Ключевые слова и выражения: патриотизм, история литературы, патриотический эпос, Англо-Саксон, образ, эпическая традиция.

Key words and expressions: patriotism, the history of literature, patriotic epos, Anglo-Saxon, character, epical tradition.

Ҳар бир халқ ўзига хос тарихи, маданияти, санъати ва адабиёти билан ажралиб туради.

Адабиёт тарихи халқ тарихининг ажралмас бир қисми бўлиб, у жамиятнинг умумий тараққиёти билан узвий боғлиқдир.

Тарихнинг энг қадимги даврларидан бошлаб, инсон нафақат ўзининг тирик қолиши учун, балки у ўз қабиласи, уруғининг узоқ яшаб қолишига ҳам замин тайёрлаган. Кишиларнинг атрофни ўраб турган олам ҳақидаги тасавури, билим ва ҳаётининг тажрибалари келажак авлодга ўзига хос шаклларда етказилган. Шунингдек, турли халқларнинг, ҳаттоки бир-биридан жуда йироқ масофада яшовчи халқларнинг фольклорини жанр, шакл, ғоя жиҳатдан муштаракликни ҳам кузатиш мумкин.

Жаҳон ва ўзбек адабиёти ривожига халқ оғзаки ижодининг ўзига хос ўрни бор. У миллат маданияти, тарихи, тараққиёти ва ривожланишдаги ўзига хос хусусиятларни намояндалар этади. Фольклорнинг бебаҳо намуналари бўлган қаҳрамонлик достонлари кенг қамровлилиги ва ҳажмининг катталиги, кўтариб чиққан ижтимоий-сиёсий, ахлоқий муаммолари, сюжетининг сертармоқчилиги ва драматизмининг ўткирлиги, персонажларининг кўплиги билан ажралиб туради. Бундай асарлар марказида жамият ва халқ тақдири туради.

Қаҳрамонлик достонларида

жамият, халқ ва қаҳрамон яхлит бир бутунликда тасвирланади, улар ўртасида зиддият бўлмайди. Балки шу халқ, шу қаҳрамон билан ташқи душманлар ўртасидаги зиддият тасвирланади. Уларда ватанпарварлик, қаҳрамонлик, инсонпарварлик, меҳр-муҳаббат, дўстлик ва садоқат, меҳнатсеварлик ғоялари илгари сурилади.

Инглиз қаҳрамонлик эпоси “Беовульф” ва ўзбек қаҳрамонлик эпоси “Алпомиш”ни қиёсий ўрганар эканмиз, уларда қаҳрамонлик ва ватанпарварлик ғоялари улуғланиб, муҳаббат, садоқат, мардлик, жасорат қуйланганлиги, сотқинлик, ёмонлик ва разолат қораланганлигини кузатишимиз мумкин.

Қадимги англо-саксон қабилалари ҳаётига оид воқеалар тарихидан ҳикоя қилувчи илк асар “Беовульф” қаҳрамонлик достони ҳисобланади. Достон матни 3000 мисрадан иборат бўлиб, қадим инглиз тилида ёзилган. Илмий манбаларда достоннинг яратилган вақти ҳақида аниқ маълумотлар мавжуд эмас. Кўпчилик олимлар “Беовульф” Англия христианликни қабул қилмасдан олдин яратилганлигини таъкидлашса, ҳозирги замон олимлари асар VIII-IX асрларда христиан клириклари томонидан ёзилган, деган фикрни илгари

С.Усмонова – ФарДУ инглиз тили ва адабиёти кафедраси ўқитувчиси.

суради. Бундай хулосага асарнинг бир бутунлигига монелик қилувчи эски “Таврот”дан катта ҳажмдаги парчаларнинг келтирилиши асос бўлади [1.7].

Х асрга мансуб ягона қўлёзма нусхаси бизгача етиб келган мазкур дoston икки қисмдан иборат. Дostonнинг дебoчасидаги воқеалар англо-саксонларнинг қадимий ватани бўлган Дания тарихига мансуб бўлиб, қирол Скильд Skeфинг ва унинг набираси қирол Хротгар даврида содир бўлиб ўтади.

Дostonнинг иккинчи қисмида эллик йил гаутлар қироли бўлган паҳлавон Беовульф кексайган чоғида ватанига тажовуз қилган аждаҳо билан олишиб, ўзи ҳам оғир ярадор бўлади. Жароҳатдан заҳарланган Беовульф ҳаётдан кўз юмади.

Дostonдаги воқеалар давоми паҳлавон Беовульфни тантанали дафн этилиши маросимлари билан яқунланади [2.17].

Инглиз халқ дostonи “Беовульф”да халқ қаҳрамони Беовульф ўз ватанини ҳимоя қилади. Ўн икки йил давом этган ҳужумлар қирол Хротгарнинг тинкасини қуритади. Бу ҳолатдан безиган халқ олдига Беовульф чиқади, у ўз халқи озодлиги учун Грендел билан курашиб, уни енгади ва халқ қаҳрамонига айланади [3.547]. Ватан ҳимояси ва уни тинчлиги учун кураш-тасвири ҳар икки дoston тематикасининг ўзига хослигини очиб беради. Асар қаҳрамони махлуқни ҳужум қилганига пушаймон қилдиради ва шу билан халқ бир зулмкор махлуқ тазйиқидан халос бўлади. Девларнинг инсонларга ҳужуми ва уларнинг одамзод томонидан мағлуб этилиши, ватан ва унинг ҳимояси учун бел боғлаган қаҳрамон ҳеч нима, ҳеч кимдан кўрқмай махлуқлар ҳамда девларга қарши чиқиши иккала дostonда тасвирлаб берилган.

Дostonдаги қаҳрамонлар образини яратишда муболағадан унумли фойдаланилган. Беовульф образи жасур, мард, халқпарвар, виждонли шахс сифатида намоён бўлса, Грендаль образини эса уни акси сифатида кўришимиз мумкин. Беовульф образи камтар, адолатли ва элсевар ҳукмдор эканлиги унинг учун моддий манфаатдан кўра ватан, халқ, инсон каби тушунчаларни улуғ эканлиги дostonда асослаб берилган. Дostonдаги Беовульф образи душмани Хигелакнинг фарзанди тахтга ўтиришига ёрдам беради. Бу эса

қаҳрамонда умуминсоний хислатлар мужассам эканлигидан далолат беради [4].

Ўзбек халқ оғзаки ижоди намуналаридан қаҳрамонлик дostonларининг ёрқин намунаси сифатида бизгача “Алпомиш” эпоси етиб келган. “Алпомиш” дostonининг оғзаки эпик аъналарда бизгача етиб келган нусхалари IX-X асрларда яратилган [5.400]. “Алпомиш” дostonи бизга инсонпарварлик фазилатларидан сабоқ беради. Одил ва ҳақгўй бўлишга, ўз юртимизни, оиламиз кўрғонини кўриқлашга, тажовуздан ҳимоя қилишга ўргатади.

“Алпомиш” дostonи минг йиллар қаъридан бизга қадар етиб келган асрлар нидоси, аждодларимиз орзу-армонларининг муштараклигидир.

“Алпомиш” дostonи туркий халқлар ўртасида кенг тарқалган ва севиб куйланадиган асарлардан бири бўлиб қолди. Дostonда халқнинг қаҳрамонлик ва гўзаллик, дўстлик ва биродарлик, вафодорлик ва содиқлик ҳақидаги ғоялари ифодаланган асар сифатида қимматлидир. Дostonдаги бош қаҳрамон “Алпомиш” образи қаҳрамонлик ва гўзаллик, дўстлик ва биродарлик, вафодорлик ва содиқлик каби фазилатлари билан қимматлидир.

Дoston Қўнғирот уруғи бошлиқлари – ака-ука Бойбўри ва Бойсарининг фарзандсизлиги тасвири билан бошланади.

“Алпомиш” образининг қаҳрамонлиги закот талаб қилганлиги учун акаси Бобурийдан аразлаб, Кашал элига кўчиб кетган Бойсари оиласи устига бостириб келган қалмоқ шоҳи Тойчахон лашкарига қарши курашида ва уларни тор-мор қилишда яққол намоён бўлади [6.14].

Алпомишнинг адолатпарварлиги Қалмоқ шоҳ лашкарига қарши курашда, оддий одамларга хайрихоҳлигида кўринади. Алпомиш қалмоқ юртига босқинчилик қилиш учун эмас, балки Қалмоқшоҳ томонидан мол-мулки таланган, хизматкор қилинган Бойсарини Бойсунга олиб келиш учун боради. Бу курашда у қалмоқ юртидаги илғор кучлар: малика Товка ва оддий чўпон Кайқубод мададига таянади. Улар Алпомишга зиндондан қутулиб чиқишда ёрдам кўрсатадилар. Дostonдаги бу тасвир орқали одамга одам дўст бўлиб, яхшилик қилиши, садоқат ва мурувват кўрсатиши

АДАБИЁТШУНОСЛИК

кераклиги тарғиб этилади. Бу инсон учун улуғ фазиладир.

Достондаги бошқа барча ижобий образлар, жумладан, чўпон Қултой бобо, Кайқубод, Қалмоқшоҳнинг қизи Товка ва бошқалар халқ тасавурида элсеварликни, жисмоний камолот ва маънавий юксакликни ўзида мужассамлаштирган инсонлардир. Халқнинг қаҳрамонлик ва мардлик ҳақидаги ғоялари, ватанпарварлик, бағрикенглик, меҳр-оқибат тўғрисидаги орзу-умидларини достоннинг асосий ижобий қаҳрамонлари тимсолида кузатиш мумкин.

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, икки хил мақомда турли халқлар ижоди маҳсули бўлган “Алпомиш” ва “Беовульф” достонлари фарқли хусусиятлар билан бирга, муштарак жиҳатларга ҳам эга. Ҳар икки достон халқ руҳиятини тасвирлашни ўз олдига мақсад қилиб қўйган. Лирик қўшиқлар шахсий инсоний кечинмаларни акс эттирган.

Инглиз ва ўзбек достонлари орасидаги ўхшашлик ва муштаракликка инсоният тарихида ҳамма миллат маданияти барабар ривожлана бошлаганини кўрсатиш билан бир қаторда жаҳон тамаддунида дунё халқлари достончилигида бир-бирини тўлдириб, кенгайтириб боришининг яққол намунаси дир. Жанрлар мавзуси, ғоявий тузилиши орасидаги ҳамоҳанглик бу фикримизнинг тасдиғидир. Бу ўринда инглиз халқ оғзаки ижоди бўйсундирилган қабилалар адабиёти ҳисобига ҳам ривожланганлигини эътироф этиш лозим.

“Беовульф” достони ҳам ўша даврга мансуб французларнинг “Роланд ҳақидаги қўшиқ”, испанларнинг “Сид ҳақидаги қўшиқ”, русларнинг “Игорь полки жангномаси”, ўзбекларнинг “Алпомиш” каби қаҳрамонлик достонлари қаторида туради ва ўрта асрлар Европа адабиётининг илк намунаси сифатида қадрлидир.

Адабиётлар:

1. Аникин Г.В., Михальская Н.П. История английской литературы. – М.: Возрождение, 1982.
2. Алексеев М.П. Поэма о Беовульфе. – М.: Наука, 1943.
3. Азадовский М.К. Статьи о литературе и фольклоре. – М.: Наука, 1960.
4. Асқар Зуннунов. Педагогика тарихи. – Т.: Шарқ, 2004.
5. Парамонова М. Статья: “Беовульф - поэма об идеальном герое”. – М.: Высшая школа, 2010.
6. Ҳ.Мирзаев., Т. Мирзаев. Алпомиш. Халқ достони. – Т.: Шарқ, 1988.

(Тақризчи: А. Қосимов, филология фанлари доктори).